

چارچوبی برای تحلیل موقعیت‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی

دو فصلنامه علمی - پژوهشی

مدیریت

اطلاعات

دوره ۴، شماره ۲

پاییز و زمستان ۱۳۹۷

علیرضا ثقه‌الاسلامی

استادیار پژوهشکده جامعه و اطلاعات پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)،

تهران، ایران^۱

چکیده: اخلاق پژوهش اینترنتی زیرمجموعه‌ای از اخلاق کاربردی است که به‌عنوان یک حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای، رشته‌های علمی و تخصصی متعددی را درگیر می‌کند. هدف آن بررسی، ارائه و به‌کارگیری رهنمودهای اخلاقی برای انجام فعالیت‌های پژوهشی، خصوصاً با تمرکز بر سوژه‌های انسانی در پژوهش‌های اینترنتی است. این مقاله با رویکردی توصیفی، مبتنی بر روش‌شناسی پژوهش‌های اسنادی و در چارچوب مطالعات کتابخانه‌ای ارائه گردیده است. بر این اساس تلاش شده است با مراجعه به منابع و مراجع تخصصی، اصیل و روزآمد، ابتدا تصمیم‌گیری اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی معرفی گردد. سپس استدلال می‌شود که تصمیم‌گیری‌های اخلاقی باید بر اساس موقعیت‌های پژوهشی در محیط اینترنت به‌صورت موردی و با رویکردی پایین به بالا اتخاذ گردد. دو شاخص امکانات اینترنتی و همچنین موضوعات اخلاقی، معیارهای اساسی در بررسی و تحلیل چالش‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی معرفی می‌شود. این شاخص‌ها تا حدی می‌تواند شرایط انعطاف‌پذیری را برای بررسی موقعیت‌های اخلاقی متنوع در پژوهش‌های اینترنتی با پرهیز از ارائه دستورالعمل‌های جهان‌شمول اخلاقی و تنها تکیه بر رهنمودها یا بینش‌های اخلاقی فراهم کند. شاخص‌های مذکور مؤلفه‌های جدول موقعیت‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی را تشکیل می‌دهد. این جدول به پژوهندگان کمک می‌کند تا تصمیم‌گیری در موقعیت‌های اخلاقی متنوع را با توجه به مسئله اخلاقی و بستر تجلی آن در محیط اینترنت شناسایی و تحلیل نمایند.

واژگان کلیدی: اخلاق پژوهش اینترنتی، تصمیم‌گیری اخلاقی، سوژه انسانی پژوهشی، موقعیت اخلاقی.

(۱) مقدمه

اخلاق پژوهش اینترنتی^۱ زیرمجموعه‌ای از اخلاق کاربردی است که به‌عنوان یک حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای، رشته‌های علمی و تخصصی متعددی را درگیر می‌کند. هدف آن بررسی، ارائه و به‌کارگیری رهنمودهای اخلاقی برای انجام فعالیت‌های پژوهشی، خصوصاً با تمرکز بر سوژه‌های انسانی در پژوهش‌های اینترنتی است. پژوهش اینترنتی^۲ به‌نوعی از فعالیت‌های تحقیقاتی اشاره دارد که در آن از اینترنت برای جمع‌آوری اطلاعات توسط ابزاری آنلاین استفاده می‌شود (مواردی از قبیل پیمایش‌های آنلاین از طریق ارسال رایانامه) و یا اینکه از اینترنت برای جمع‌آوری داده‌ها و بررسی فعالیت‌ها در محیطی آنلاین بهره‌برداری می‌گردد (مواردی همچون استفاده از مجموعه داده‌ها یا پایگاه داده‌های آنلاین) (Buchanan & Zimmer 2016). کمیته مشورتی اداره حمایت از پژوهش‌های انسانی در ایالات متحده^۳، فعالیت‌های پژوهشی زیر را به‌عنوان نمونه‌ها و مصادیقی از پژوهش‌های اینترنتی برشمرد: (۱) اطلاعاتی پژوهشی که معمولاً از طریق اینترنت یا بر روی اینترنت قابل دسترسی است، بدون تعامل مستقیم با سوژه‌های انسانی (بلکه از طریق برداشت، استخراج، پروفایل‌گردی، مشاهده یا ضبط مجموعه داده‌های موجود، تعاملات در اتاق‌های گپ، وبلاگ‌ها، مرسوله‌های رسانه‌های اجتماعی و...); (۲) پژوهش‌هایی که از اینترنت به‌عنوان یک رسانه برای جذب یا تعامل با سوژه‌های موردپژوهش به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم (وبگاه‌های خود آزمون، ابزارهای پیمایش و...) استفاده می‌کند؛ (۳) پژوهش‌هایی درباره خود اینترنت و پیامدهای آن (استفاده از الگوها یا پیامدهای رسانه‌های اجتماعی، مسئله پالایش یا فیلترینگ اطلاعات توسط موتورهای جست‌وجو، تحول و تکامل مسائل اخلاقی در فضای مجازی و...); (۴) پژوهش‌هایی درباره کاربران اینترنتی و رفتارهای آنان در فضای مجازی، شامل آنچه انجام می‌دهند و اینکه چگونه اینترنت افراد و رفتارهای ایشان را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ (۵) پژوهش‌هایی که در آن‌ها، اینترنت به‌عنوان ابزاری مداخله‌گر مورد استفاده قرار می‌گیرد، مانند مداخله‌هایی که رفتار سوژه‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ (۶) پژوهش‌هایی که سوژه‌های مورد پژوهش خود را در محیط وب یا از طریق ابزارهای اینترنتی جذب و استخدام می‌کند، مثلاً رسانه‌های اجتماعی؛ (۷) انواع روش‌ها و پژوهش‌های در حال ظهوری که بر بستر اینترنت قرار گرفته و فضای مجازی را پلتفرم یا سکوی خود قرار می‌دهند، مانند پژوهش‌های مبتنی بر موبایل. (Buchanan & Zimmer 2016; SACHRP Letter to the HHS Secretary 2013)

1. Internet Research Ethics: IRE

2. Internet-based research

3. The United States Secretary's Advisory Committee to the Office for Human Research Protections

۲) پیشینه پژوهش

در سال‌های آغازین به‌کارگیری اینترنت برای تحقق اهداف پژوهشی به نظر می‌رسید که روش‌های پژوهش مورداستفاده در جهان فیزیکی (جهان واقعی)، برای تحقق اهداف پژوهشی در جهان مجازی نیز به نحو یکسانی قابل‌استفاده است؛ اما پژوهندگان به‌تدریج دریافتند که چالش‌های اخلاقی مطرح در پژوهش‌های اینترنتی بعضاً متفاوت از موارد مطرح در پژوهش‌های سنتی است یا دست‌کم شکل توسعه‌یافته‌ای از آن‌هاست (Frankel & Siang 1999).

در دوران سیطره وب ۱،۰، اینترنت در فعالیت‌های پژوهشی عمدتاً به‌عنوان ابزار پژوهش تلقی می‌گردید، به‌طوری‌که امکانات و قابلیت‌های یک‌سویه وب ۱،۰، امکان رابطه تعاملی بسیار محدودی را میان پژوهندگان و پژوهیدنی‌ها فراهم می‌نمود، مثلاً انتشار و توزیع پرسش‌نامه‌ها از طریق رایانامه، انجام یک نظرسنجی چندگزینه‌ای از طریق یک وبگاه یا صفحه اینترنتی، بهره‌مندی از محتویات متنی وبگاه‌ها برای تحلیل‌های پژوهشی و مواردی دیگر. اما با پیدایش و گسترش وب ۲،۰، اینترنت در فعالیت‌های پژوهشی عمدتاً به‌عنوان محیطی برای پژوهش تبلور یافت، آن‌چنان‌که امکانات و قابلیت‌های دوسویه و تعاملی وب ۲،۰، فرصت رابطه تعاملی و مشارکتی بسیار مغتنمی را میان پژوهندگان و پژوهیدنی‌ها ایجاد کرد.

همچنان‌که از دهه ۱۹۹۰ استفاده از اینترنت در فعالیت‌های پژوهشی توسعه می‌یافت، آگاهی و توجه نسبت به اخلاق پژوهش در فضای مجازی نیز با رشد و گسترش همراه بود. آشفتگی در تحقیقات اینترنتی و نگرانی‌های آشکار نسبت به موضوعات اخلاقی در این حیطه به‌طور هم‌زمان در حال تحقق بود. در ۱۹۹۶، موضوع نشریه «جامعه‌اطلاعاتی» به مسئله «پژوهش‌های اینترنتی» اختصاص یافت که به‌عنوان نقطه عطفی در رشد و گسترش اخلاق پژوهش در فضای مجازی شناخته می‌شود و تا امروز، پیشگام مطالعات آغازین این زمینه تحقیقاتی معرفی شده است. شری تورکل در کتاب «زندگی بر صفحه‌نمایش: هویت در عصر اینترنت»، مؤلفه انسانی در محیط بازی‌های آنلاین را موردتوجه قرار داد. با توجه به تغییر پارادایم از پژوهش‌های شخص‌محور به پژوهش‌های متن‌محور در محیط‌های اینترنتی، تورکل پژوهندگان را به پیامدها و مخاطرات بالقوه پیرامون سوژه‌های انسانی در تحقیقات اینترنتی حساس نمود (Buchanan & Zimmer 2016).

انجمن آمریکایی پیشرفت علم^۱ در سال ۱۹۹۹، در طی قراردادی با دفتر حمایت از پژوهش‌های انسانی ایالات‌متحده^۲ (که بعدها به دفتر حمایت از مخاطرات پژوهش^۳ تغییر نام یافت)، کارگاهی را باهدف ارزیابی و تعدیل مفاهیم اخلاق پژوهش سنتی به پژوهش اینترنتی برگزار نمود و در همان سال دستاوردهای این کارگاه در گزارشی با عنوان «جوانب اخلاقی و حقوقی پژوهش درباره سوژه‌های انسانی در فضای مجازی» منتشر گردید. امروزه، این گزارش به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اسناد در اخلاق پژوهش‌های اینترنتی شناخته می‌شود. (Frankel & Siang 1999 و ثقه‌الاسلامی ۱۳۹۱، ۲۰۳-۲۱۲)

1. American Association for the Advancement of Science: AAAS
2. U.S. Office for Human Research Protections
3. Office for Protection from Research Risks

در سال‌های آغازین قرن ۲۱، دیگر انجمن‌های تخصصی نیز همچون انجمن آمریکایی پیشرفت علم، تهیه و تنظیم پیش‌نویس بیانیه‌ها، رهنمودها و پیوست‌ها به استانداردهای تخصصی خود را در دستور قراردادند که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به رهنمودهای کارگروه اخلاق انجمن پژوهندگان اینترنتی^۱ اشاره کرد؛ کارگروه این انجمن با تشکیل کمیته‌ای مرکب از محققان اخلاق و پژوهندگان حوزه‌های علمی مختلف از چندین منطقه و کشور دو گزارش در ۲۰۰۲ و ۲۰۱۲ برای راهنمایی پژوهندگان در محیط اینترنت گردآوری و منتشر نمود. در ۲۰۰۴، برنامه رسپکت^۲ توسط کمیسیون اروپایی برنامه فناوری‌های جامعه اطلاعاتی باهدف تهیه و تنظیم رهنمودهایی حرفه‌ای و اخلاقی در هدایت و پیشبرد پژوهش‌های اجتماعی-اقتصادی بنانهاده شد. در اهداف این برنامه به مواردی اشاره شده است، از قبیل توسعه استانداردها و معیارهای مشترک اروپایی در پژوهش‌های اجتماعی-اقتصادی خصوصاً پژوهش‌های مرتبط با جامعه اطلاعاتی، پرورش استانداردهای سطح بالا در پژوهش‌های اجتماعی-اقتصادی بین‌المللی و میان‌رشته‌ای مرتبط با برنامه فناوری‌های جامعه اطلاعاتی، کمک به کاهش موانع پیش روی محققان اجتماعی-اقتصادی در اتحادیه اروپایی، همکاری در مباحث گسترده‌تر اخلاقی و حرفه‌ای درون جامعه پژوهشی مذکور، استخراج مفاهیم و وضع قوانین جدید و مرتبط در اتحادیه اروپایی؛ خصوصاً در زمینه حفظ و حمایت از داده‌ها و حق مؤلف در پژوهش‌های اجتماعی-اقتصادی، ایجاد و ارزیابی مهارت‌ها و صلاحیت‌های حرفه‌ای در پژوهشگران اجتماعی-اقتصادی، ارائه رهنمودهای لازم، اجرا و وضع قوانین استاندارد کیفی در پژوهش‌های مذکور. هم‌چنین در اهداف برنامه مذکور آمده است: فراهم نمودن اطلاعات برای فعالان در حوزه‌های فنی، سیاست‌گذاری و دیگر افراد درگیر در برنامه فناوری‌های جامعه اطلاعاتی که هر یک صرفاً در حوزه‌های تخصصی خود صاحب‌نظر هستند، اما با ارائه اطلاعات به یکدیگر درباره موضوعات اجتماعی-اقتصادی مرتبط با توسعه فناوری‌ها و سیاست‌گذاری‌های جامعه اطلاعاتی نقشی اساسی بازی می‌کنند. این برنامه در قالب یک سند با عنوان «پژوهش اجتماعی-اقتصادی در جامعه اطلاعاتی: رهنمودی برای کاربران از طرف برنامه رسپکت^۳» شامل آیین‌نامه‌ای برای پژوهش‌های اجتماعی-اقتصادی در فضای مجازی و جامعه اطلاعاتی است که در ۲۰۰۴ گردآوری و منتشر گردید (Socio-Economic Research in the Information Society 2004 و ثقه‌الاسلامی ۱۳۹۱، ۲۰۳-۲۱۲).

در سال ۲۰۰۷، سند «رهنمودهایی برای پژوهش‌های مبتنی بر اینترنت و رایانه برای مشارکت‌کنندگان انسانی» انتشار یافت. منبع اصلی این رهنمود اخلاقی توسط هیئت بررسی اخلاق پژوهش دانشگاه ایالتی پنسیلوانیا و دانشگاه جورجیا تهیه و تدوین و در همین سال تأیید و به کار گرفته شد. این رهنمود توسط هیئت بررسی اخلاق دانشگاه کانکتیکات مورد تأیید و پذیرش قرار گرفت.

1. Association of Internet Researchers

2. RESPECT

3. Socio-Economic Research in the Information Society: A User's Guide from the RESPECT Project

همچنین هیئت بررسی اخلاق دانشگاه لویولا شیکاگو با اضافه نمودن برخی جزئیات، آن را تأیید و حمایت نمود (IRB Guideline X 2007 & Internet Research-UGA Research 2014).

خلاصه آنکه در دهه آغازین قرن ۲۱ با انتشار مجموعه آثاری برگزیده، ادبیات این حوزه مطالعاتی رشد و گسترش قابل توجهی یافت و موجب انباشت و غنی‌سازی مستندات پژوهشی اخلاق پژوهش اینترنتی در بسیاری از رشته‌های علمی گردید (پیوست الف را ملاحظه نمایید). این اطلاعات برگرفته از فرآیند ارزیابی هیئت‌های بررسی اخلاق پژوهش در فضای مجازی و از چشم‌انداز سوزیه‌های انسانی بود. در سال ۲۰۰۶، فعالیت ۷۰۰ هیئت بررسی اخلاق پژوهش در ایالات متحده مورد بررسی قرار گرفت و آشکار گردید که ملاحظات اولیه این هیئت‌ها عمدتاً متمرکز بر موضوعات حریم خصوصی، امنیت داده‌ها، محرمانگی، احراز رضایت آگاهانه و فرآیند جذب سوزیه‌های انسانی پژوهیدنی است. در این زمان، انجمن‌های مشورتی، همایش‌های علمی و نشریه‌های تخصصی متعددی در حوزه اخلاق پژوهش در فضای مجازی در رشته‌های علمی متفاوت خصوصاً علوم انسانی و اجتماعی در ایالات متحده و کانادا شکل گرفت. در سال ۲۰۱۲ نیز در ایالات متحده سندی با عنوان «گزارش منلو» منتشر گردید که در آن چهار اصل (۱) احترام به اشخاص، (۲) احسان، (۳) انصاف و (۴) احترام به قانون و منافع عمومی در پژوهش‌های فضای مجازی مورد تأکید قرار گرفته است (Buchanan & Zimmer 2016).

بر این اساس، امروزه در پژوهش‌های اینترنتی، اینترنت به‌عنوان پدیده، ابزار و همچنین محیطی (زمینه‌ای) اجتماعی برای فعالیت‌های پژوهشی در نظر گرفته می‌شود. وابسته به نقشی که اینترنت در پروژه‌های تحقیقاتی بازی می‌کند، این پدیده از ملاحظات معرفت‌شناختی، روش‌شناختی و اخلاقی متفاوتی برخوردار است. اصطلاح «اینترنت» اصالتاً شبکه‌ای از رایانه‌هایی را توصیف می‌کند که انتقال اطلاعات غیرمتمرکز را ممکن می‌سازد. امروزه، این اصطلاح همچون چتری بر فراز فناوری‌ها، ابزارها، ظرفیت‌ها، کاربردها و فضاها اجتماعی بی‌شماری گسترده شده است. در انجام فعالیت‌های پژوهشی از طریق این فناوری‌ها، مسائل اخلاقی و اجتماعی متنوعی رخ می‌دهد که مدل‌های جدیدی از ارزیابی و ملاحظات اخلاقی را برای چنین پژوهش‌هایی ضروری می‌نماید (AoIR 2002 & AoIR 2012).

این پژوهش به این پرسش اساسی می‌پردازد که با توجه به امکانات متعدد اینترنتی برای تحقق فعالیت‌های پژوهشی و مسائل اخلاقی متجلی و مترتب بر این امکانات، برای تحلیل این موقعیت‌های اخلاقی متنوع و متکثر چه چارچوبی می‌توان پیشنهاد کرد؟ برای پاسخ به این پرسش، ابتدا به چالش‌ها و مسائل اخلاقی مطرح در پژوهش‌های اینترنتی پرداخته و فهرستی از این مسائل ارائه می‌شود؛ همچنین فهرستی از امکانات اینترنتی به‌عنوان ابزار و یا محیط پژوهش معرفی می‌گردد. در ادامه، این شاخص‌ها در جدولی دوبعدی به‌منظور شناسایی موقعیت اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی درج می‌شود. هر خانه این جدول دربردارنده مجموعه پرسش‌های مرتبط با هر موقعیت اخلاقی است که با توجه به شرایط بالقوه امکان تحقق آن در پژوهش‌های اینترنتی تجلی می‌یابد.

۳) روش پژوهش

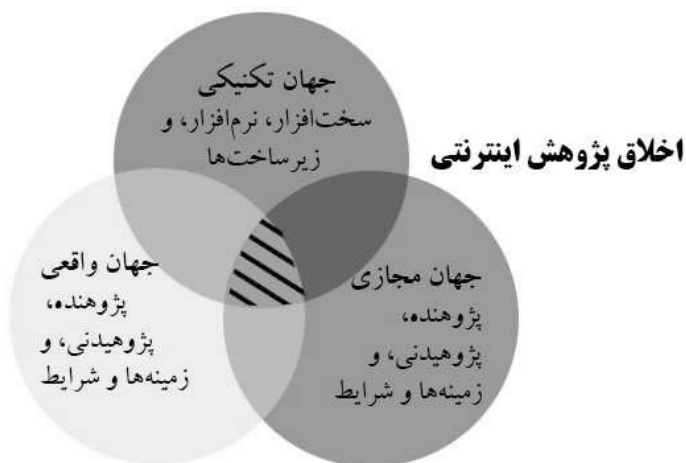
آن‌چنان‌که اشاره شد تا اواخر قرن بیستم به نظر می‌رسید موقعیت‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی قابل‌تقلیل به موقعیت‌های اخلاقی مشابه در پژوهش‌های سنتی و متعارف است، به‌طوری‌که هرگونه تغییر و تحولی در این نگرش، فرآیندی آسان نبوده است. با فراگیری وب ۱،۰، اینترنت در فعالیت‌های پژوهشی به‌عنوان ابزار پژوهش به کار گرفته شد و به دنبال آن مراجع و منابع آموزشی متعددی برای استفاده از امکانات اینترنت به‌عنوان ابزار پژوهش منتشر گردید و در نتیجه، عمده منابع اخلاق پژوهش اینترنتی نیز در چارچوب اخلاق پژوهش سنتی ارائه شده است. این در حالی است که در پایان دهه آغازین قرن ۲۱ و پس از گسترش وب ۲،۰، اینترنت در فعالیت‌های پژوهشی به‌عنوان محیطی برای پژوهش و فرصتی برای رابطه پیوسته تعاملی و مشارکتی میان پژوهندگان و پژوهیدنی‌ها تحقق یافته است. با توجه به این تغییر نگرش، منابع پیشگام محدودی برای معرفی اخلاق پژوهش اینترنتی به‌عنوان حوزه مطالعات توسعه‌یافته‌ای در اخلاق پژوهش منتشر شده است.

از این‌رو، در این مقاله تلاش می‌شود با تجزیه و تحلیل منابع محدود و اسناد موجود، اما فراگیر و معتبر، بر این تغییر نگرش در اخلاق پژوهش اینترنتی تأکید و جایگاه توسعه‌یافته آن توصیف و تبیین گردد. این منابع و اسناد که شامل توصیه‌ها و رهنمودهای منتشر شده توسط سازمان‌های ملی و بین‌المللی هستند در پیوست «الف» (با ذکر عنوان سند، نام سازمان و آدرس پایگاه اینترنتی) به ترتیب ذیل فهرست شده‌اند: (۱) انجمن آمریکایی پیشرفت علم، (۲) انجمن پژوهندگان اینترنتی (سند ۲۰۰۲)، (۳) کمیسیون اروپایی برنامه فناوری‌های جامعه اطلاعاتی، (۴) هیئت بررسی اخلاق پژوهش دانشگاه ایالتی پنسیلوانیا، (۵) انجمن پژوهندگان اینترنتی (سند ۲۰۱۲)، (۶) وزارت بهداشت و خدمات انسانی ایالات متحده، (۷) اداره سوژه‌های انسانی دانشگاه جورجیا و همچنین برخی منابع مورد استفاده در آن‌ها است.

این مقاله با رویکردی توصیفی، مبتنی بر روش‌شناسی پژوهش‌های اسنادی و در چارچوب مطالعات کتابخانه‌ای ارائه می‌شود. بر این اساس تلاش شده است با مراجعه به منابع مذکور و اسناد تخصصی، اصیل و روزآمد، ابتدا معیارهای مؤثر بر تحلیل‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی معرفی گردد. همچنین با مراجعه و تحلیل توصیه‌ها و رهنمودهای اخلاق پژوهش اینترنتی نشان داده شود که تصمیم‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی باید بر اساس موقعیت‌های پژوهشی و به‌صورت موردی، با رویکردی پایین به بالا و پرهیز از کدها یا دستورالعمل‌های جهان‌شمول اتخاذ شود. این راهبرد، تصمیم‌های اخلاقی مذکور را به دو مؤلفه اساسی وابسته می‌نماید: (۱) موضوع یا مسئله اخلاقی و (۲) استفاده از محیط‌ها و امکانات اینترنتی به‌مثابه ابزار و یا محیط پژوهش. این مؤلفه‌ها یا شاخص‌ها ابعاد جدول دوعبدهی موقعیت‌یابی مسائل اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی را تشکیل می‌دهد. این جدول به پژوهندگان کمک می‌کند تا تصمیم‌گیری در موقعیت‌های اخلاقی مختلف را با توجه به مسئله اخلاقی و محیط تحقق آن مورد بررسی قرار دهند. فهرست موضوعات و موقعیت‌های ذیل این دو شاخص به نحوی استقرایی گردآوری شده‌اند.

۴) دو معیار مؤثر بر تحلیل‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی

پژوهش‌های اینترنتی و به دنبال اخلاق پژوهش اینترنتی در تعامل میان جهان مجازی (آنلاین)، جهان واقعی (آفلاین) و جهان تکنیکی شکل می‌گیرد (شکل یک). جهان مجازی، فضای آنلاین و انواع فعالیت‌هایی که در آن تحقق می‌یابد را پوشش می‌دهد؛ جهان واقعی، جهان مادی و انواع فعالیت‌های قابل تحقق در میان واقعیت‌های فیزیکی را شامل می‌شود؛ جهان تکنیکی، شامل امکانات و ابزارهای متنوعی است که جهان‌های آنلاین و آفلاین را به یکدیگر متصل می‌نماید و جهان مجازی را تحقق می‌بخشد. در این پژوهش‌ها هم پژوهنده و هم سوژه‌های موردپژوهش در اجتماعات واقعی و مجازی از پارامترهای فرهنگی خاص خود برخوردارند و تعامل‌های فناوری محور آنان تحت تأثیر متقابل این سه جهان قرار می‌گیرد. در چارچوب این تعامل‌های فناوری محور، مسائل اخلاقی و اجتماعی بسیاری رخ می‌دهند که به معنای دقیق کلمه، الگوهای جدیدی از ارزیابی و ملاحظات اخلاقی را برای پژوهش‌های اینترنتی ضروری می‌نماید (Maczewski et al 2004, 66-67).

شکل ۱: اخلاق پژوهش اینترنتی؛ وجه اشتراک جهان‌های واقعی، مجازی و تکنیکی در پژوهش‌های اینترنتی

(Maczewski et al 2004, 64-66)

امروزه به خاطر تنوع شیوه استفاده پژوهندگان از اینترنت در پژوهش‌های مجازی (ابزار و یا محیط پژوهش)، همچنین تنوع مسائل و موضوعات اخلاقی مطرح در این پژوهش‌ها و مهم‌تر از همه پیش‌بینی‌ناپذیری موقعیت‌های متنوع و متکثر اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی، گروه‌ها یا هیئت‌های بررسی اخلاق پژوهش از کدها یا دستورالعمل‌های اخلاقی جهان‌شمول پرهیز می‌کنند. آن‌ها اذعان می‌نمایند که تنگناهای اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی بسیار پیچیده‌اند و به‌ندرت مبتنی بر تصمیمی دو

ارزشی هستند. این موضوع، قضاوت درباره تنگناهای اخلاقی را دشوار می‌سازد، خصوصاً وقتی که مجموعه‌ای از تحلیل‌های اخلاقی در برابر مجموعه‌ای دیگر در تعارض قرار می‌گیرد (AoIR 2012).

از این‌رو، انجمن پژوهندگان اینترنتی به‌جای کد رفتاری^۱ از رهنمودهای اخلاقی^۲ حمایت می‌کند تا پژوهش‌های اخلاقی به شکلی (۱) انعطاف‌پذیر، (۲) پذیرای زمینه‌های متنوع و (۳) همواره با تغییر محیط‌ها یا امکانات فناورانه همراه گردد. در این‌گونه پژوهش‌ها تحلیل‌ها و تصمیم‌گیری‌های اخلاقی صرفاً تبعیت ساده‌انگارانه از مجموعه قواعد یا کدهایی اخلاقی نیست، بلکه این تحلیل‌ها و تصمیم‌گیری‌ها وابسته به زمینه‌ها و موقعیت‌های مختلف، متکثر و متنوع است. با این حال، آنچه در این فرآیند دارای اهمیت است ارائه تحلیلی مستدل و اتخاذ تصمیمی موجه برای دستیابی به تصمیمی اخلاقی است. این تأکید بر رویکرد فرآیندی، مسئولیت پژوهنده را در انجام چنین تحلیل‌ها و تصمیم‌هایی درون زمینه‌ها و مبتنی بر موقعیت‌های خاص در طرح‌های پژوهشی متنوع برجسته می‌نماید. البته، در برخی از موقعیت‌های افراطی خاص ممکن است اجماع گسترده‌ای بر این موضوع وجود داشته باشد که چه فعالیت‌های خاصی اخلاقی یا غیراخلاقی است. با این حال باید یادآوری کرد که در عمده موقعیت‌های اجتماعی، مسائلی اخلاقی که پژوهندگان درگیر آن می‌شوند تشکیکی‌تر و طیفی‌تر از چنین موقعیت‌هایی هستند (AoIR 2012).

همچنین پژوهندگان بایستی میان ضرورت پیش‌بینی پیامدهای اخلاقی محتمل‌الوقوع و ضرورت پیگیری مستمر موضوعاتی اخلاقی که در طی فرآیند پژوهش مطرح می‌شوند تعادل برقرار نمایند. در بسیاری از مؤسسات و مراکز پژوهشی عمده پژوهندگان پیش از انجام پژوهش، ملزم به دریافت مجوز از هیئت‌های بررسی اخلاق پژوهش می‌گردند. محققان در گسترش تحقیقات خود، درباره مسائل اخلاقی متعددی نیازمند تصمیم‌گیری هستند. با فرض این‌که سوژه‌های موردپژوهش تکرارپذیر نیستند و موقعیت‌ها تغییر می‌کنند توجه به مسائل اخلاق پژوهش می‌تواند تغییر کند. همچنین تکامل و توسعه پیوسته فناوری‌ها و امکانات آن‌ها ممکن است موقعیت‌های اخلاقی را دستخوش تغییر نماید؛ از این‌رو، پیش‌بینی و تحلیل مخاطرات مرتبط با یک پژوهش اینترنتی نیز می‌تواند دشوار گردد.

از یک‌سو، استلزام‌های اخلاقی در فرآیند چنین فعالیت‌هایی پژوهشی باید در زمینه‌ها و شرایطی منحصربه‌فرد و موقعیت‌های خاص هر یک از این پژوهش‌ها و تحت تأثیر مناسبات و اقتضائات جهان‌های مجازی، واقعی و تکنیکی بررسی شود. در تعامل این جهان‌های سه‌گانه، پژوهش اینترنتی به‌نوعی از فعالیت‌های تحقیقاتی اشاره دارد که در آن از اینترنت به‌مثابه ابزار پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات از طریق امکاناتی آنلاین استفاده می‌شود و یا اینکه از اینترنت به‌مثابه محیط پژوهش برای جمع‌آوری داده‌ها و بررسی فعالیت‌ها در محیطی آنلاین بهره‌برداری می‌گردد. استفاده ابزاری یا محیطی از این امکانات به نوع استفاده پژوهندگان و یا نوع فعالیت پژوهشی آن‌ها بستگی دارد (Buchanan & Zimmer 2016).

همچنین از سویی دیگر، مهم‌ترین بحث در اخلاق پژوهش اینترنتی، مسائل و موضوعات اخلاقی مطرح در این نوع پژوهش‌هاست. این مسائل و موضوعات دربردارنده ملاحظات اخلاقی است که فعالیت‌های پژوهشی در محیط وب را با ارزش‌های اخلاقی متعددی درگیر می‌نماید. فهرست چنین

1. Code of practice
2. Ethical guidelines

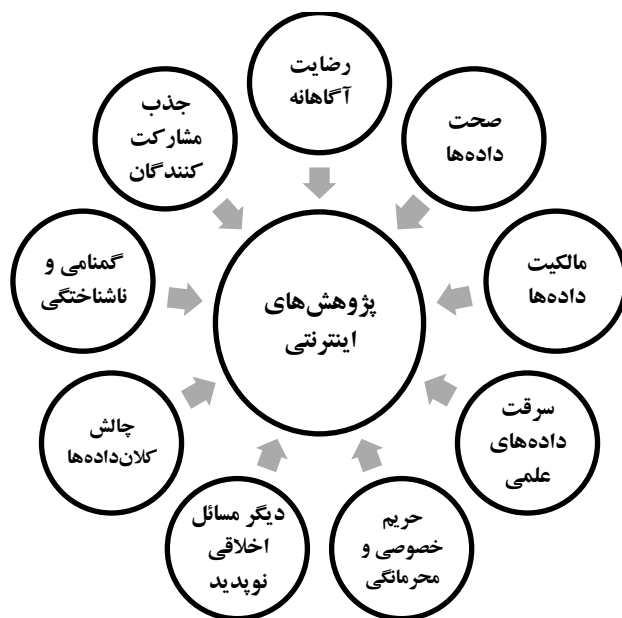
مسائلی از این جهت دارای اهمیت است که بیشتر رهنمودهای اخلاقی در اخلاق پژوهش اینترنتی معمولاً ذیل این عناوین تهیه و تنظیم و صورت‌بندی می‌شود. نکته قابل توجه اینکه هر چه فهرست مسائل و موضوعات اخلاقی مذکور گسترش بیشتری می‌یابد، رهنمودهای اخلاقی مشابه بیشتر نمایان می‌شود. برخی از این موضوعات اخلاقی عبارت‌اند از: صحت داده‌ها، رضایت آگاهانه، مالکیت داده‌ها، سرقت داده‌های علمی، حریم خصوصی و محرمانگی، گمنامی و ناشناختگی، جذب مشارکت‌کنندگان و چالش‌های کلان داده‌ها.

بنابراین، مؤلفه محیط‌ها و امکانات اینترنتی و همچنین مؤلفه موضوعات و مسائل اخلاقی، دو معیار اساسی در بررسی و تحلیل چالش‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی است. این شاخص‌ها تا حدی می‌تواند شرایط انعطاف‌پذیر مورد نظر برای پرهیز از ارائه کدها یا دستورالعمل‌های جهان‌شمول اخلاقی و تنها تکیه بر رهنمودها یا بینش‌های اخلاقی برای بررسی موقعیت‌های متنوع و متکثر در پژوهش‌های اینترنتی را فراهم نماید.

۵) مروری بر موضوعات و مسائل اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی

موضوعات و مسائل اخلاقی مطرح در پژوهش‌های اینترنتی دربردارنده موقعیت‌ها و تنگناهایی اخلاقی است که فعالیت‌های پژوهشی در محیط اینترنت را با اصول و ارزش‌های اخلاقی متعددی درگیر می‌نماید (شکل دو). فهرست چنین مسائلی از این جهت دارای اهمیت است که تمامی رهنمودهای اخلاقی در اخلاق پژوهش اینترنتی معمولاً ذیل همین مسائل تهیه و تنظیم و صورت‌بندی می‌شود. بی‌تردید این عناوین محدود به موضوعات اخلاقی مطرح در این مقاله نیست، بلکه این فهرست بر اساس مطالعاتی کتابخانه‌ای و تحلیل و بررسی اسناد و منابع مقتضی و به نحوی استقرایی گردآوری شده است؛^۱ از این رو، فهرست این عناوین را می‌توان با مطالعه منابعی گسترده‌تر و یا در رویارویی با مسائل اخلاقی جدیدتر بسط و گسترش داد (عبارت «دیگر مسائل اخلاقی نوپدید» در شکل دو بیان‌کننده نحوه گردآوری استقرایی و امکان رویارویی با مسائل اخلاقی جدید است). در ادامه به معرفی این موضوعات و مسائل اخلاقی مرتبط با آن پرداخته می‌شود:

۱. روش گردآوری مسائل اخلاقی مذکور مبتنی بر حصری استقرایی است. تقسیم‌بندی استقرایی در مقابل تقسیم‌بندی عقلی قرار داد. تفاوت آن‌ها در این است که تعداد اقسام تقسیم‌بندی عقلی (به نحوی منطقی) قابل افزایش و کاهش نیست، درحالی که تعداد اقسام تقسیم‌بندی استقرایی (به نحوی تجربی) قابل افزایش و کاهش است، چراکه مبتنی بر شمارش اقسام موجود است. این نحوه تقسیم‌بندی مفاهیم را حصر عقلی و حصر استقرایی نیز می‌نامند.

شکل ۲: برخی از مسائل و موضوعات اخلاقی مطرح در پژوهش اینترنتی

۵-۱) صحت داده‌ها

برای پژوهندگان و محققان، پژوهش در فضای آنلاین به دلایل زمانی و مکانی بسیار مقرون‌به‌صرفه است، اما این دلایل نباید نگرانی‌های ناشی از دقت و صحت در گردآوری داده‌ها را توجیه نماید. اگر در پژوهش‌های اینترنتی نتوان به نحوی مطلوب از صحت داده‌های موردپژوهش اطمینان یافت، یکی از مهم‌ترین اصول اخلاق پژوهش که حفظ صداقت در فعالیت‌های علمی است، نقض می‌شود. یکی از مهم‌ترین گام‌ها برای اطمینان از صحت گردآوری داده‌ها در پژوهش‌های آنلاین، مرحله طراحی نظرسنجی‌ها یا پرسش‌نامه‌های آنلاین است. هر یک از ترفندهای زیر می‌تواند برای راستی آزمایی صحت داده‌های گردآوری‌شده در محیط اینترنت به کار گرفته شود:

۵-۱-۱) درج تأیید: این ترفند یکی از متداول‌ترین روش‌ها برای کشف و شناسایی پاسخ‌دهندگان بی‌توجه در برابر پرسش‌نامه‌های آنلاین است. در این ترفند، پاسخ‌دهندگان را مخاطب پرسشی انحرافی یا به تعبیری دقیق‌تر مخاطب پرسشی خلاف رویه دیگر سؤالات مطرح در پرسش‌نامه‌ها قرار می‌دهیم. با استفاده از این ترفند، پژوهندگان می‌توانند دقت و توجه پاسخ‌دهندگان را ارزیابی کنند و در صورت عدم احراز آن، این داده‌ها را به دلیل بی‌توجهی و کاهش درجه تأیید نامعتبر قلمداد نمایند.

۵-۱-۲) کد دسترسی شخصی: با توجه به شرایط و مقتضیات پژوهش‌های آنلاین، یک ترفند دیگر برای آگاهی از صحت داده‌ها استفاده از کد دسترسی شخصی یا کد شناسایی منحصربه‌فرد (مانند کد ملی) برای هر یک از پاسخ‌دهندگان به پرسش‌نامه‌های آنلاین است. بر این اساس، برای حفظ امنیت فرم‌های آنلاین و همچنین اطمینان از صحت داده‌ها می‌توان به هر یک از پاسخ‌دهندگان، یک کد

شناسایی منحصربه‌فرد اختصاص داد، به طوری که پاسخ‌دهنده (مشارکت‌کننده در پژوهش) تنها با به‌کارگیری کد شناسایی از امکان دسترسی به پرسش‌نامه‌های آنلاین برخوردار است.

۳-۱-۵) تأیید زمان سپری‌شده: ایده اساسی این ترفند آن است که تأیید پاسخی معتبر به یک پرسش‌نامه آنلاین از طرف شرکت‌کنندگان از طریق اندازه‌گیری زمان سپری‌شده برای پاسخ به پرسش‌نامه یا بخشی از پرسش‌نامه حاصل می‌شود. این برآورد زمانی که به شیوه‌های متعددی قابل اندازه‌گیری است، دقت یا عدم دقت پاسخ‌دهندگان را ارزیابی می‌کند (Gwinner 2008).

۲-۵) رضایت آگاهانه

رضایت آگاهانه به‌عنوان زیربنای حمایت از سوژه‌های انسانی موردپژوهش معرفی می‌شود، به طوری که سوژه‌های انسانی باید به‌صورت داوطلبانه و با آگاهی از مخاطرات و منافع پژوهش اقدام به مشارکت نمایند. معمولاً کسب رضایت آگاهانه از مشارکت‌کنندگان منوط به مواردی است از قبیل توضیح محقق درباره اهداف پژوهش، روش‌های مورداستفاده، نتایج محتمل پژوهش و همچنین مخاطرات یا آسیب‌هایی که ممکن است مشارکت‌کنندگان در طی انجام پژوهش با آن‌ها مواجه شوند. این فرآیند پیش از اعلان رضایت مشارکت‌کنندگان، مستلزم توضیحاتی روشن و قابل‌فهم از طرف پژوهندگان است. در پژوهش‌های سنتی معمولاً دریافت رضایت به‌طور شفاهی یا در ملاقاتی چهره به چهره تحقق می‌یابد. این نکته بسیار مهم است که رضایت آگاهانه بر اساس آگاهی و شناخت سوژه انسانی موردپژوهش بنا می‌شود و برای تحقق مطلوب این موضوع به ارتباطی مستمر میان پژوهندگان و سوژه‌های انسانی نیاز است؛ اما با بسط و گسترش فناوری‌ها، ابزارها و محیط‌های اینترنتی جدید، نگرانی‌های امنیتی و محرمانگی به خاطر تحت تأثیر قرار گرفتن مسئله رضایت آگاهانه افزایش یافته است. از این رو، اشکال مختلف پژوهش‌های اینترنتی نیازمند رویکردهای متفاوتی به فرآیند کسب رضایت آگاهانه است و برخی استانداردها با توجه به محیط انجام پژوهش در فضای مجازی شکل تازه‌ای به خود می‌گیرند. گاهی اوقات در پژوهش‌های اینترنتی، برخورداری از رضایت آگاهانه لازم است اما مستندات آن در شرایطی خاص قابل‌چشم‌پوشی است، در این صورت یک وبگاه و تعبیه گزینه «موافق هستم» می‌تواند برای دریافت رضایت آگاهانه کفایت کرده و به کار گرفته شود. اگر در پژوهش‌هایی، مستندات کسب رضایت آگاهانه ضروری باشد، برخی پژوهندگان از گزینه‌هایی همچون امضاء الکترونیکی بهره می‌گیرند. در پژوهش‌های اینترنتی، فارغ از موضوع محیط، مستندات رضایت آگاهانه در حال یک تحول و تغییر گفتمانی است. پژوهندگان باید مشارکت‌کنندگان و سوژه‌های انسانی خود را از مخاطرات بالقوه در پژوهش‌های اینترنتی همچون تجسس یا سوءاستفاده از داده‌ها در صورت عمومی ساختن آن‌ها مطلع و آگاه نمایند. همچنین به این نکته اقرار کنند که تمامی همت و تلاش خود را برای حفظ امنیت داده‌های مذکور به کار می‌گیرند، اما امنیت داده‌ها در فضای مجازی و در شرایط استفاده از محیط‌ها و امکانات مختلف آن، متغیر بوده و هیچ‌گاه به‌طور کامل تضمین نمی‌شود. از این رو، محققان باید رهنمودها و پیامدهای اخلاقی مرتبط را با توجه به موقعیت‌های اخلاقی متنوع و امکانات اینترنتی مختلف برای پیشبرد اهداف پژوهشی، مدنظر قرار دهند (Buchanan &

۳-۵) مالکیت داده‌ها

مفهوم مالکیت داده‌ها در پژوهش‌های سنتی تا اندازه‌ای روشن است. معمولاً پژوهنده و یا سازمان سفارش‌دهنده پژوهش، مالک داده‌های جمع‌آوری شده هستند و مشارکت‌کنندگان به‌طور ضمنی به این موضوع رضایت می‌دهند. در پژوهش‌های سنتی، پژوهندگان از نسخه‌های کاغذی پرسش‌نامه‌ها، صداهای ضبط‌شده، یادداشت‌های میدانی و... برخوردارند. در ایالات متحده، این اسناد یا صداهای ضبط‌شده تحت قانون کپی‌رایت قرار گرفته و حمایت می‌شوند؛ اما در پژوهش‌های اینترنتی از قبیل پیمایش‌های آنلاین، اطلاعات حاصل از پروفایل‌های کاربران شبکه‌های اجتماعی، یا محتویات وبلاگ‌ها، نمونه‌هایی از مواردی هستند که مالکیت افراد بر این محتوای به اشتراک گذاشته چندان روشن نیست. در پژوهش‌های اینترنتی، سوژه‌های موردپژوهش در طیفی از سوژه‌های انسانی شخص محور و متن محور قرار دارند، از این‌رو مسئله مالکیت داده‌ها را می‌توان در این طیف موردتوجه قرار داد. تعهد پژوهنده به رعایت حق مالکیت داده‌ها منوط به تعامل پیوسته با محیط پژوهش در فضای مجازی برای تشخیص شخص محوری یا متن محوری سوژه‌های انسانی است. فقدان مرزهای بین‌المللی در فضای مجازی، مسئله مالکیت داده‌ها را برای یافتن محل فیزیکی آن‌ها مبهم و دشوار می‌کند. جریان داده‌های فرامرزی موضوع شناخته‌شده‌ای است که توسط برخی از بسته‌های نرم‌افزاری مدیریت منابع قابل کنترل است. نرم‌افزارهای مدیریت منابع از مهم‌ترین ابزارهای موردنیاز برای پژوهندگان است. این نرم‌افزارها به محققان اجازه جمع‌آوری، مدیریت و حتی انتشار اطلاعات کتاب‌شناختی یک مقاله یا تحقیق را می‌دهد. ایجاد یک فهرست منابع، بخش جدایی‌ناپذیری از فعالیت‌های پژوهشی است که به مطالعه علمی اعتبار می‌بخشد (Buchanan 2011, 83-108).

۳-۵) سرقت داده‌های علمی

با رشد و گسترش پژوهش‌های اینترنتی، یکی از موضوعات و مسائلی که بیش‌ازپیش موردتوجه قرار گرفته است، سرقت داده‌های علمی یا سرقت علمی است. این پدیده را می‌توان ذیل مسئله حق مالکیت و مالکیت داده‌ها بررسی نمود، اما به خاطر اهمیت این موضوع و گسترش آن در پژوهش‌های اینترنتی شایسته است این موضوع به‌طور جداگانه موردبحث قرار بگیرد. به‌طور کلی سرقت علمی بدین معناست که عقاید، افکار، تصاویر، نظریه‌ها، سروده‌ها و نوشته‌های فردی، با مالکیت شخص دیگری عرضه شود. سرقت علمی توسط یک پژوهنده می‌تواند دیدگاه اجتماع علمی را نسبت به دیگر فعالیت‌های علمی پژوهنده دچار تردید نماید و حفظ اصول اخلاقی، اعتمادپذیری و امانت‌داری آثار وی را خدشه‌دار کند. سرقت علمی نوعی فریب‌کاری در محیط علمی است و در خوش‌بینانه‌ترین حالت و در صورت غیرعمدی بودن آن، نوعی سهل‌انگاری است (نورمحمدی ۱۳۹۳، ۹-۶). یکی از جامع‌ترین تعاریف سرقت علمی، توسط کمیته اخلاق نشر ارائه شده است: سرقت علمی به استفاده آگاهانه و غیرآگاهانه از کلمات، ایده‌ها، عبارات، ادعا یا استنادات دیگران بدون قدردانی، توضیح و استناد مناسب به اثر، صاحب اثر یا سخنران ایده گفته می‌شود. برای پرهیز از وقوع سرقت علمی در متون نوشتاری، پیچیدگی‌ها و دشواری‌های زیادی پیش روی پژوهندگان است؛ اما این مسئله در مواجهه با آثار غیر نوشتاری به مراتب پیچیده‌تر می‌شود. امروزه، وقتی

از آثار نوشتاری دیگران وام گرفته می‌شود، قوانین و استانداردهای قابل قبولی برای استناد و اذعان به استفاده از آثار مذکور وجود دارد؛ اما آن‌چنان‌که اشاره شد در مورد آثار غیر نوشتاری همچون تصاویر، نمودارها، فایل‌های صوتی و تصویری و مواردی از این نوع، وظیفه پژوهندگان فزونی می‌یابد. بر این اساس، مسئله سرقت علمی در اخلاق پژوهش اینترنتی به نحو چشم‌گیری تری خودنمایی می‌کند (عباسیان و رجب‌زاده عصارها ۱۳۹۴).

گسترش روزافزون پایگاه‌های اینترنتی و دسترسی آسان به انبوه اطلاعات علمی اعم از نوشتاری و غیر نوشتاری، زمینه غفلت یا لغزش پژوهندگان در استفاده نادرست از این منابع را فراهم می‌سازد. برخی از پژوهندگان آگاهانه یا ناآگاهانه با استفاده از منابع نوشتاری و غیر نوشتاری برگرفته از وبگاه‌ها، وبلاگ‌ها، پروفایل‌های افراد در شبکه‌های اجتماعی و بسیاری موارد دیگر و بدون توجه به استناد و ارجاع مناسب به منابع مذکور مرتکب سرقت علمی می‌شوند. این در حالی است که در پژوهش‌های اینترنتی، پژوهندگان بایستی با توجه به رهنمودهای اخلاقی و آیین‌نامه‌های استنادی در استفاده و بهره‌برداری از منابع دیداری، نوشتاری و شنیداری در فضای مجازی، امانت‌داری علمی را رعایت نمایند. این مسئله نیز بایستی در چارچوب استفاده از امکانات اینترنتی برای پیشبرد اهداف پژوهشی مورد توجه قرار بگیرد.

۵-۵) حریم خصوصی و محرمانگی

بر اساس اصول اخلاق پژوهش، محققان باید حمایت از حریم خصوصی و محرمانگی سوزده‌های انسانی مورد پژوهش خود را تضمین و حفظ نمایند. تجاوز به حریم خصوصی یا نقض محرمانگی می‌تواند مخاطرات حضور مشارکت‌کنندگان در پژوهش را افزایش دهد. در اینجا تهدید حریم خصوصی و محرمانگی ناظر به طیفی از اقدام‌ها است، از قبیل در معرض قرار دادن اطلاعات شخصی یا اطلاعات حساس، افشای رفتار شرم‌آور یا غیرقانونی، یا انتشار داده‌ها به‌جز از طریق قانون تحت حمایت. مبنای تحلیل نگرانی‌های اخلاقی در تهدید حریم خصوصی مربوط به سوزده‌های انسانی ممکن است از منظر سطح پیوند داده‌ها به افراد و همچنین آسیب‌ها و مخاطرات بالقوه در افشای اطلاعات بررسی شود. معمولاً حمایت از حریم خصوصی و محرمانگی با ترکیبی از تدابیر و شیوه‌های پژوهش حاصل می‌شود، مثلاً جمع‌آوری داده‌ها در محیط‌های کنترل‌شده یا ناشناس، پاک‌سازی داده‌ها با حذف اطلاعات شخصی قابل‌شناسایی، یا استفاده از محدودیت برای دسترسی‌ها و روش‌های مرتبط با امنیت داده‌ها. نمونه‌هایی از اطلاعات قابل‌شناسایی عبارت‌اند از: مشخصات فردی (از قبیل تاریخ تولد، محل تولد، جنس، گرایش جنسی، ویژگی‌های متمایزکننده و اطلاعات بیومتریک همچون قد، وزن، ظاهر فیزیکی، اثرانگشت‌ها، دی‌ان‌ای و اسکن شبکه‌ای)، شماره‌های منحصر‌به‌فرد یا شناسه‌های تخصیص‌یافته به یک فرد (از قبیل نام، آدرس، شماره تلفن، شماره تأمین اجتماعی، شماره گواهینامه رانندگی، شماره حساب‌های مالی) و توصیف‌های موقعیت فیزیکی (داده‌های جی‌آی‌اس یا جی‌پی‌اس).

پژوهش‌های اینترنتی، تعاریف و چارچوب‌های قانونی سنتی در حفظ حریم خصوصی سوزده‌های انسانی را دستخوش پیچیدگی‌های جدیدی کرده است. به‌عنوان مثال، پژوهندگان به‌طور جدی می‌توانند درباره افراد به جمع‌آوری داده‌های تفصیلی از منابعی همچون فیس‌بوک، توییتر، وبلاگ‌ها یا آرشیوهای

رایانامه‌های عمومی بپردازند و این مجموعه داده‌های غنی می‌تواند به نحو به‌مراتب آسان‌تری نسبت به پژوهش‌های سنتی به همراه دیگر داده‌ها یا مجموعه داده‌های در دسترس و آنلاین پردازش، مقایسه و ترکیب شوند. پژوهندگان در موارد متعددی قادرند هویت افراد را با ترفندهای مختلفی از طریق تجزیه و تحلیل و مقایسه این مجموعه داده‌ها مجدداً شناسایی نمایند. این موارد نشان می‌دهد که صرف پاک‌سازی یا حذف اطلاعات شخصی قابل‌شناسایی از داده‌ها با روش‌های سنتی مانند حذف نام، آدرس، یا شماره تأمین اجتماعی از سوژه‌های انسانی موردپژوهش برای تضمین حریم خصوصی و محرمانگی داده‌ها دیگر کافی نیست. به‌عنوان مثال، تکنیک‌های داده‌کاوی می‌توانند الگوهای قابل‌شناسایی برای تعیین هویت سوژه‌های پژوهشی را فراهم نماید و بدین‌صورت حریم خصوصی و محرمانگی آنان را تهدید کند.

حفاظت و پاسداری پژوهندگان از اطلاعات شخصی سوژه‌های پژوهشی نقش مهمی در حمایت از حریم خصوصی و محرمانگی آنان دارد؛ اما برخی از پژوهندگان که در تحقیقات خود به گردآوری یا تحلیل فعالیت‌های آنلاین سوژه‌های انسانی می‌پردازند ممکن است ادعا کنند که این انتظار معقولی از طرف سوژه‌های انسانی موردپژوهش نیست که فعالیت‌های آنلاین آنان به‌طور معمول نظارت نشوند چراکه تا حدی تمامی تراکنش‌ها و برهم‌کنش‌های آنلاین می‌تواند از طریق وبگاه‌ها و ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی ثبت گردند. بر اساس این ادعا می‌توان بیان کرد که اساساً داده‌های آنلاین ممکن است مصدق‌ی از اطلاعات شخصی معرفی نشود. این در حالی است که مطالعات متعدد نشان می‌دهد متوسط کاربران اینترنت، شناخت کاملی از این نکته ندارند که فعالیت‌هایشان در محیط وب معمولاً قابل‌ردیابی است. با پیدایش و گسترش شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان محلی برای به اشتراک‌گذاری اطلاعات و محیطی برای تحقیق و پژوهش، این شرایط را پیچیده‌تر و تهدید حریم خصوصی را جدی‌تر کرده است. از آنجا که بیشتر اطلاعات ارائه‌شده بر پروفایل‌های شبکه‌های اجتماعی به‌صورت عمومی قابل‌مشاهده است، در نتیجه دستیابی به تعریف استاندارد از اطلاعات شخصی دشوار گردیده است. از این‌رو، رهنمودهای اخلاقی ناظر به حفاظت و حمایت از حریم خصوصی و محرمانگی سوژه‌های موردپژوهش باید با توجه به امکانات پژوهشی در محیط اینترنت مشخص و معین شود (Buchanan & Zimmer 2016).

۶-۵) گمنامی و ناشناختگی

فضای مجازی از یک‌سو، با تسهیل شرایط گمنامی و ناشناختگی برای افراد، محیط مناسبی را برای انجام پژوهشی‌هایی مهیا کرده است که با اطلاعات حساسیت‌برانگیز سوژه‌های انسانی سروکار دارد (همچون اطلاعات پزشکی، سیاسی، جنسیتی و مواردی از این نوع) و از سوی دیگر، همین فضای مجازی با استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، امکان ردیابی سوژه‌های انسانی را با روش‌های بدیع و بی‌سابقه‌ای فراهم کرده است و شرایط ایجاد نظارت فراگیری را موجب می‌شود. از این‌رو، این مسئله در پژوهش‌های اینترنتی در تعامل میان پژوهندگان و سوژه‌های انسانی موردپژوهش خودنمایی می‌کند، به‌طوری‌که تهدید گمنامی مشارکت‌کنندگان در پژوهش خصوصاً برای پژوهش‌هایی با اطلاعات حساسیت‌برانگیز می‌تواند منجر به نقض حریم خصوصی و محرمانگی سوژه‌های پژوهشی شود (نیزنباوم ۱۹۹۹، ۱۳۸-۱۳۵).

با این حال، امروزه همچنان تأکید می‌شود که یکی از قابلیت‌های پژوهش‌های اینترنتی آن است که سوژه‌های پژوهشی می‌توانند هویت خود را در برابر پژوهنده یا دیگر مشارکت‌کنندگان در پژوهش، گمنام و به‌طور کلی پنهان نگه‌دارند. این مسئله پیوند نزدیکی با موضوع حریم خصوصی و محرمانگی سوژه‌های پژوهشی دارد. گمنامی در فضای مجازی به معنای نداشتن یا پنهان‌سازی هویت واقعی است. به‌طور معمول با سه مفهوم از گمنامی مواجه هستیم:

۱-۶-۵) هویت مستعار: هر فردی را می‌توان با شماره، شناسه، یا اسم مستعار خاصی شناسایی کرد، بنابراین هویت مستعار را باید به‌عنوان شبه گمنامی تلقی کرد. در اینجا با مفهومی به‌نام هویت مات سروکار داریم. هویت مات به معنای پیوند و انتساب یک نشانه قابل‌اعتماد و منحصر به فرد به شخص است، آن‌چنان‌که به‌تنهایی هیچ سرنخی برای شناسایی و تعیین هویت واقعی شخص ارائه نمی‌کند. شماره تأمین اجتماعی، نشانه‌های انگشت‌نگاری و مواردی از این نوع مصداق‌هایی از هویت‌یاب‌های مات هستند. البته هویت‌های مستعار ممکن است بانفوذ به یکی از بانک‌ها یا سامانه‌های اطلاعاتی شناسایی شود و هویت واقعی سوژه‌های پژوهشی آشکار گردد (کیزا ۲۰۰۷، ۱۵۰-۱۴۹ و نیز نیاوم ۱۹۹۹، ۱۴۲-۱۴۴).

۲-۶-۵) گمنامی از طریق نشانی مستعار: این فرآیند برای دریافت یا ارسال مکاتبات با دیگران در نظر گرفته می‌شود و می‌توان با انتساب یا پیوند یک نشانه به هویت واقعی فرد که درون شبکه‌ای از نشانه‌های اطلاعاتی مشغول فعالیت است، هویت واقعی فرد را پنهان ساخت. مثلاً، آدرس‌های آی‌پی، آدرس منزل، محل کار و... از این نوع هستند. این نشانی‌های مستعار از طریق آشکارسازی رابطه میان نشانه‌های اطلاعاتی با اطلاعاتی دیگر که به‌طور مستقیم هویت واقعی فرد را شناسایی می‌کند، قابل‌تعیین هویت است. همچون انطباق آدرس آی‌پی و اطلاعات موجود در شرکت فراهم‌کننده خدمات اینترنت که منجر به شناسایی هویت واقعی سوژه می‌شود (کیزا ۲۰۰۷، ۱۴۹-۱۵۰ و نیز نیاوم ۱۹۹۹، ۱۴۲-۱۴۴).

۳-۶-۵) هویت غیرقابل ردیابی: این فرآیند به حالتی گفته می‌شود که سوژه‌های انسانی هیچ اسمی از جمله اسم مستعار نیز ندارند، اما این مفهوم تا حدی اغواکننده است چراکه به نظر می‌رسد در فضای مجازی عملاً نمی‌توان چنین ادعایی کرد که هیچ‌گاه هویت واقعی افراد در هیچ سطحی از تعامل‌های اینترنتی قابل‌شناسایی و ردیابی نیست. می‌توان بیان کرد هویت غیرقابل ردیابی در حقیقت ناظر به دشواری سطح شناسایی و آشکارسازی هویت واقعی افراد در نظر گرفته می‌شود، موضوعی که بیشتر حول پیچیدگی سطح شناسایی هویت افراد شکل می‌گیرد. مثلاً می‌توان شناسایی هویت واقعی سوژه‌های انسانی در پژوهش‌های اینترنتی را از طریق رمزگذاری‌های متعدد، دشوار و پیچیده نمود (کیزا ۲۰۰۷، ۱۵۰-۱۴۹).

در پژوهش‌های اینترنتی با توجه به نوع تحقیق و اطلاعات دریافتی از مشارکت‌کنندگان، پژوهندگان باید از یک‌سو حفظ گمنامی مشارکت‌کنندگان را با استفاده از امکانات متعدد مهیا نمایند و از سوی دیگر، پژوهندگان باید به‌طور صریح و روشن توانایی‌ها و محدودیت‌ها در حفظ گمنامی سوژه‌های پژوهشی را به آنان یادآوری کنند.

۷-۵) جذب مشارکت‌کنندگان

با توجه به نوع پژوهش‌های اینترنتی، عضوگیری و جذب مشارکت‌کنندگان در پژوهش به روش‌های مختلفی انجام می‌شود. به‌عنوان مثال انتخاب جامعه موردپژوهش می‌تواند معطوف به اهدافی خاصی صورت بگیرد و یا این انتخاب می‌تواند به‌وسیله طیفی از روش‌های نمونه‌گیری انجام شود. گاهی چگونگی جذب مشارکت‌کنندگان به‌عنوان بخشی از فرآیند رضایت آگاهانه در نظر گرفته می‌شود. افزون بر این، انتخاب مشارکت‌کنندگان باید عادلانه باشد و مخاطرات و منافع پژوهش به‌طور منصفانه میان آنان توزیع شود. توجه به این موضوع و به‌کارگیری آن در فضای مجازی ممکن است چالش‌برانگیز گردد، چراکه در این محیط بنا به شرایط عضوگیری یا دسترسی به مشارکت‌کنندگان، جامعه آماری اغلب توسط پژوهنده به‌صورت گزینشی و انحصاری انتخاب می‌شود. از این‌رو، در پژوهش‌های اینترنتی پژوهندگان برای جذب مشارکت‌کنندگان با چالش‌های مختلفی روبه‌رو می‌شوند؛ این چالش‌ها از طریق گمنامی بالقوه مشارکت‌کنندگان (خصوصاً در پژوهش‌هایی که نیازمند تأیید سن ایشان است)، استفاده از اسامی مستعار و هویت‌های متعدد و جایگزین، نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی مشارکت‌کنندگان در دسترسی به اینترنت و همچنین توان بهره‌برداری آنان از اینترنت فرصت ظهور می‌یابند. همچنین حفظ اصول اخلاقی در جذب مشارکت‌کنندگان درگیر مسئله حریم خصوصی و محرمانگی آنان نیز می‌شود. بر این اساس، پژوهندگان برای استفاده از امکانات وب در جذب مشارکت‌کنندگان باید تضمین کنند که مشارکت‌کنندگان بالقوه، هم برای آگاهی از شرایط جذب و هم برای اعلان رضایت آتی خود از اطلاعات کافی بهره‌مند می‌شوند. همچنین محققان باید تضمین کنند که در پژوهش‌های حساسیت‌برانگیز، روش‌های جذب مشارکت‌کننده منجر به شناسایی هویت افراد نمی‌گردد و در صورت امکان شناسایی، باید مخاطرات احتمالی جدی به مشارکت‌کنندگان انتقال داده شود (Buchanan & Zimmer 2016).

۸-۵) چالش کلان‌داده‌ها

امروزه، پژوهش بر روی کلان‌داده‌ها یا داده‌های عظیم، نگرانی‌های اخلاقی متعددی را ایجاد کرده است. مهم‌ترین این نگرانی‌ها قدرت تحلیل این داده‌ها توسط الگوریتم‌هایی خاص و به دنبال آن، پیش‌بینی رفتار کاربران است که این قدرت، حریم خصوصی کاربران را به‌شدت تهدید می‌نماید. در سال‌های اخیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی برای انجام فعالیت‌های پژوهشی گسترش قابل‌توجهی یافته است. از این‌رو، امروزه کسب آگاهی‌های لازم و حساسیت نسبت به پژوهش‌های مبتنی بر کلان‌داده‌ها نزد پژوهندگان و سؤزه‌های پژوهشی، بیش از گذشته دارای اهمیت است. بر این اساس می‌توان گفت که انجام پژوهش از طریق کلان‌داده‌ها با چالش‌هایی اخلاقی همراه است که به‌طور متعارف آن را ناشی از آشفتگی‌های مفهومی معرفی می‌کنند (مور ۱۹۸۵، ۸۶-۸۸). آشفتگی‌های مفهومی، نشان‌دهنده ناتوانی یا تأخیر سیاست‌گذاران و اخلاق‌پژوهان برای مفهوم‌سازی ارزش‌ها و چالش‌های اخلاقی در مواجهه با فناوری‌های نوظهور است. به‌عنوان مثال، نمایش و ارائه هرگونه اطلاعاتی بر روی بسیاری از پروفایل‌های شبکه‌های اجتماعی می‌تواند مصداقی از اطلاعات خصوصی کاربران معرفی شود، اما در پژوهش‌های مبتنی بر کلان‌داده‌ها به سهولت مورد استفاده پژوهندگان قرار می‌گیرد. بر این اساس، در شبکه‌های اجتماعی،

آشفته‌گی مفهومی میان مفهوم حریم خصوصی و تعریف متعارف از اطلاعات خصوصی، منجر به خلای در سیاست‌گذاری و تدبیر شرایط می‌گردد.

این چالش‌های اخلاقی به‌نوعی دیگر می‌تواند به مفهوم رضایت آگاهانه نیز سرایت کند. به‌عنوان نمونه، پژوهندگان به‌هنگام استخراج اطلاعات از پروفایل کاربران در شبکه‌های اجتماعی ممکن است ادعا کنند که برای استفاده از این اطلاعات نیازی به دریافت رضایت از کاربران نیست؛ چراکه این اطلاعات به‌طور عمومی قابل دسترسی هستند و مصداقی از اطلاعات خصوصی نیستند؛ اما به نظر می‌رسد این استدلال با ابهام‌ها و پرسش‌هایی جدی مواجه است: آیا کاربران به‌درستی از شرایط فنی این رسانه‌ها برای مشاهده‌پذیری یا مشاهده ناپذیری اطلاعات خود آگاهی دارند؛ اگر کاربران از این موضوع آگاهی داشته باشند که ممکن است روزی اطلاعات موجود بر پروفایل آنان برای اهداف پژوهشی خاصی مورد استفاده قرار بگیرد، آیا همچنان تمایل به عمومی‌سازی اطلاعات خود دارند؛ اگر در فرآیند پژوهش، از طریق اطلاعات موجود بر پروفایل کاربران و با یک جست‌وجوی ساده، به نحوی بالقوه هویت مالک پروفایل شناسایی گردد، آیا بازم پژوهندگان نیازی به کسب رضایت آگاهانه از مالکان این پروفایل‌ها ندارند؟ این ابهام‌ها و پرسش‌ها مؤید به‌کارگیری رهنمودهای اخلاقی مقتضی توسط پژوهندگان در انجام پژوهش‌های مبتنی بر کلان‌داده‌ها است (Buchanan & Zimmer 2016).

۶) یافته‌ها: جدول موقعیت‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی

آن‌چنان‌که اشاره شد، امروزه اینترنت به‌عنوان ابزار و یا محیط پژوهش برای پیشبرد اهداف پژوهندگان به کار گرفته می‌شود. از این‌رو، موقعیت تحقق چالش‌های اخلاقی وابسته به شرایط استفاده از اینترنت به‌عنوان ابزار و یا محیط پژوهش، رهنمودهای اخلاقی خاصی را می‌طلبد؛ بنابراین شایسته است به‌منظور استخراج رهنمودهای اخلاقی، امکانات اینترنتی مورد استفاده در چنین پژوهش‌هایی مشخص و هر یک از موضوعات اخلاقی مذکور در موقعیت اخلاقی خاصی تجزیه و تحلیل گردد. برخی از امکانات اینترنتی مورد نظر را می‌توان در فهرست ذیل ارائه نمود:

۱) ابزارهای ارتباط مستقیم مانند مصاحبه‌های رسمی یا غیررسمی از طریق متن، صدا یا تصویر هم‌زمان و غیر هم‌زمان؛

۲) محیط‌های اجتماعی مانند آرشیوهای ایمیل محور یا وب محور، اتاق‌های چت، فروم‌ها و ...؛

۳) شبکه‌های اجتماعی مانند لینکدین، فیس‌بوک، توئیتر و ...؛

۴) فضاهای شخصی مانند وبگاه‌های شخصی، وبلاگ‌ها، یوتیوب افراد و ...؛

۵) فضاهای اجتماعی آواتار محور، جهان‌های مجازی و فضاهای بازی آنلاین؛

۶) خدمات وب تجاری مانند گوگل، یاهو، بینگ، ایم‌اس‌ان و ...؛

۷) پایگاه داده‌ها و بانک‌های اطلاعاتی (AoIR 2012).

استفاده ابزاری و یا محیطی از این امکانات اینترنتی به نوع استفاده پژوهندگان یا نوع فعالیت پژوهشی آنان بستگی دارد، آن‌چنان‌که موقعیت‌های اخلاقی بالقوه‌ای را شکل می‌دهد. اکنون با استفاده از دو شاخص موضوعات و مسائل اخلاقی و همچنین امکانات اینترنتی می‌توان جدول یک را ترسیم کرد.

لازم به توضیح است که عناوین ذیل این دو شاخص به نحوی استقرایی گردآوری شده‌اند. بایستی یادآوری نمود که عناوین سطرهای این جدول با پیدایش امکانات فناورانه نوظهور قابل‌افزایش و در صورت همگرایی فناورانه این امکانات قابل ادغام نیز می‌باشد. جدول یک را می‌توان به‌عنوان راهنمایی برای پژوهندگان و گروه‌های بررسی اخلاق پژوهش معرفی کرد که به شناسایی موقعیت‌های اخلاقی خاص در پژوهش‌های اینترنتی منجر خواهد شد. موقعیت‌هایی که در گستره این نوع پژوهش‌ها با توجه به شاخص‌های این جدول قابل تحقق است. این جدول را نمی‌توان چارچوبی الگوریتمی در مواجهه با چالش‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی معرفی کرد، چراکه نتایجی قطعی و از پیش تعیین‌شده را ارائه نمی‌دهد. از این‌رو، این جدول را باید به‌عنوان چارچوبی فرا ابتکاری (هیپورستیک) در رویارویی با چنین مسائلی در نظر گرفت. با فرض چنین راهبردی به حل مسائل اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی است که انواع داده‌های تحقیقاتی در چنین پژوهش‌هایی به نوع خاصی از امکانات (ابزارها و محیط‌های) اینترنتی پیوند نشده است، چراکه درواقع خود این امکانات اینترنتی (فارغ از داده‌های موردپژوهش) به‌منزله امکانات تکنیکی صرف در نظر گرفته نمی‌شوند. درواقع، این امکانات تکنیکی به‌منزله ابزارها و محیط‌های پژوهشی، ارزش‌دار بوده و از ملاحظات اخلاقی قابل‌توجهی برخوردار است. (جانسون ۲۰۰۹، ۵۸-۵۶) این در حالی است که اگر این امکانات خنثی از ارزش تلقی گردد، ملاحظات اخلاقی متعددی نادیده گرفته می‌شود؛ بنابراین، پرسش‌های اخلاقی متعددی ذیل دو شاخص سطری و ستونی جدول یک شکل می‌گیرد، آن‌چنان‌که پژوهشگران را برای ارتقای مهارت در تجزیه‌وتحلیل موقعیت‌های اخلاقی متعدد پژوهش‌های اینترنتی مهیا می‌نماید.

۷) نتیجه‌گیری

امروزه به خاطر تنوع شیوه استفاده پژوهندگان از اینترنت در پژوهش‌های مجازی (ابزار و یا محیط پژوهش)، همچنین تنوع مسائل و موضوعات اخلاقی مطرح در این پژوهش‌ها و مهم‌تر از همه پیش‌بینی‌ناپذیری موقعیت‌های متنوع و متکثر اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی، گروه‌ها یا هیئت‌های بررسی اخلاق پژوهش از کدها یا دستورالعمل‌های اخلاقی جهان‌شمول پرهیز می‌کنند، چراکه تنگناهای اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی بسیار پیچیده‌اند و به‌ندرت مبتنی بر تصمیمی دو ارزشی هستند. این موضوع، تصمیم‌گیری درباره تنگناهای اخلاقی را دشوار می‌سازد، خصوصاً وقتی که مجموعه‌ای از تحلیل‌های اخلاقی در برابر مجموعه‌ای دیگر در تعارض قرار می‌گیرد. از این رو، انجمن پژوهندگان اینترنتی به‌جای کد رفتاری از رهنمودهای اخلاقی حمایت می‌کند تا پژوهش‌های اخلاقی به شکلی (۱) انعطاف‌پذیر، (۲) پذیرای زمینه‌های متنوع و (۳) همواره با تغییر محیط‌ها و امکانات فناورانه همراه گردد (AoIR 2012). این مقاله در مقایسه با تجربه‌های مطالعاتی پیشین برای اعمال کدهای اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی، بر این نکته تأکید می‌ورزد که در اینجا تحلیل‌ها و تصمیم‌گیری‌های اخلاقی صرفاً در استفاده مکانیکی از این کدها خلاصه نمی‌شود، بلکه تحلیل‌ها و تصمیم‌گیری‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی وابسته به چگونگی تحقق موضوعات اخلاقی متنوع در موقعیت‌ها و محیط‌های فناورانه مختلف است. بر این اساس، مؤلفه محیط‌ها و امکانات اینترنتی و همچنین مؤلفه موضوعات و مسائل اخلاقی، دو معیار اساسی در بررسی و تحلیل چالش‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی است. این شاخص‌ها تا حدی می‌تواند شرایط انعطاف‌پذیر موردنظر برای پرهیز از ارائه کدها یا دستورالعمل‌های جهان‌شمول اخلاقی و تنها تکیه بر رهنمودها یا بینش‌های اخلاقی برای بررسی موقعیت‌های متنوع و متکثر در پژوهش‌های اینترنتی را فراهم نماید.

آن‌چنان‌که اشاره شد، شاخص‌های سطری و ستونی جدول یک مؤلفه‌های جدول موقعیت‌های اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی را تشکیل می‌دهد. از آنجا که این شاخص‌های به نحوی استقرایی گردآوری شده‌اند، قابل توسعه نیز هستند. این جدول به پژوهندگان کمک می‌کند تا تصمیم‌گیری‌ها در موقعیت‌های اخلاقی متنوع را با توجه به مسئله اخلاقی و بستر تجلی آن موردبررسی قرار دهند. همچنین به گروه‌های بررسی اخلاق پژوهش کمک می‌کند تا با پرهیز از ارائه کدها یا دستورالعمل‌های جهان‌شمول با طرح پرسش‌هایی در هر موقعیت خاص (وابسته به شاخص‌های فوق) صرفاً به ارائه رهنمودها و بینش‌های اخلاقی اکتفا نمایند. عموماً تهیه و تدوین چنین پرسش‌هایی، با ارائه برخی نمونه‌های مطالعاتی مثالی و تحلیل یک موضوع اخلاقی مشخص (ناظر به موضوعات مندرج در ستون‌های جدول یک) در یک محیط فناورانه معین (ناظر به محیط‌های مندرج در سطرها) همراه است. حاصل چنین پرسش‌ها و تحلیل موقعیت‌های اخلاقی مذکور به پژوهندگان کمک می‌کند (به‌جای انطباق و اجرای مکانیکی کدها و دستورالعمل‌های جهان‌شمول مفروض در موقعیت‌های اخلاقی متنوع)، ملاحظات و مهارت‌های تحلیلی خود را در موقعیت‌های اخلاقی مذکور بهبود و ارتقاء ببخشد. این ملاحظات و مهارت‌ها می‌تواند پژوهندگان را در موقعیت‌های اخلاقی متنوع و پیش‌بینی‌ناپذیر در پژوهش‌های اینترنتی برای اتخاذ تصمیم‌های اخلاقی موجه آماده نماید. در پایان، برای پرهیز از نگارشی تفصیلی و رعایت اختصار، در

جدول دو تنها به برخی پرسش‌های مرتبط با دو مسئله احراز رضایت آگاهانه و حفظ حریم خصوصی و محرمانگی مشارکت‌کنندگان در پژوهش اینترنتی اشاره می‌شود. در واقع، این پرسش‌ها فضای فکری و به دنبال آن تحلیل‌های اخلاقی لازم برای پژوهندگان و گروه‌های بررسی اخلاق پژوهش را به‌عنوان مهارتی در مواجهه با موقعیت‌های متنوع اخلاقی در پژوهش‌های اینترنتی مهیا می‌سازد.

جدول ۲: برخی پرسش‌های مرتبط با احراز رضایت آگاهانه و حفظ حریم خصوصی و محرمانگی در پژوهش‌های اینترنتی		
حريم خصوصي و محرمانگي	رضایت آگاهانه	برخی مسائل اخلاقی پژوهش امکانات اینترنتی (ابزاری و محیطی)
		ابزارهای ارتباط مستقیم
		محیط‌های اجتماعی
		شبکه‌های اجتماعی
		فضاهای شخصی
		فضاهای اجتماعی
		خدمات وب تجاری
		بایگه داده‌ها و بانک‌های اطلاعاتی
<p>– آیا این ارتباط‌های مستقیم آرشو می‌شود و به‌آسانی قابل جست‌وجو و بازیابی است؟ در این صورت، چگونه می‌توان محرمانگی آنها را حفظ کرد؟</p> <p>– چگونه شرایط استفاده از خدمات (TOS) در اتاق‌های چت یا فروم‌ها به حفظ حریم خصوصی محتوای مبادلاتی میان پژوهنده و سوژه‌های مورد تحقیق کمک می‌کند؟</p>	<p>– در چنین محیط‌هایی، چگونه رضایت آگاهانه حاصل شده و اشخاص آسیب‌پذیر شناسایی و مورد حمایت قرار می‌گیرند؟</p> <p>– آیا استفاده از محتوای پروفایل اشخاص برای اهداف پژوهشی، نیازمند رضایت آگاهانه مالکان آنهاست و در این صورت چگونه احراز می‌شود؟</p>	<p>– در چنین محیط‌هایی، چگونه رضایت آگاهانه حاصل شده و اشخاص آسیب‌پذیر شناسایی و مورد حمایت قرار می‌گیرند؟</p> <p>– در استفاده از محتوای پروفایل اشخاص برای اهداف پژوهشی، نیازمند رضایت آگاهانه مالکان آنهاست و در این صورت چگونه احراز می‌شود؟</p>
<p>– آیا آوارها به منزله اشخاص قلمداد می‌شوند و حمایت‌های مشابهی همانند سوژه‌های فیزیکی مورد پژوهش را می‌طلبند؟</p>	<p>– آیا تغییر حریم خصوصی در خدمات این وبگاه‌ها با اصول اخلاقی متعارف در حفظ حریم خصوصی ضرورتاً همسویی دارد؟</p>	<p>– آیا آوارها به منزله اشخاص قلمداد می‌شوند و حمایت‌های مشابهی همانند سوژه‌های فیزیکی مورد پژوهش را می‌طلبند؟</p> <p>– اگر داده‌ای موجود در پایگاه داده‌های پژوهشی مجدداً برای انجام پژوهشی دیگر به‌کار گرفته شوند آیا نیازمند آگاهی‌بخشی و کسب رضایت آگاهانه از مشارکت‌کنندگان در پژوهش پیشین است؟ و در این صورت چگونه باید انجام شود؟</p>

قدردانی

این مقاله برگرفته از گزارش طرح پژوهشی نگارنده در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداد) است. از این رو، لازم است به خاطر فرصتی که توسط پژوهشگاه مذکور برای انجام و تحقق این طرح فراهم شده است، سپاسگزاری نمایم.

فهرست منابع

- ثقه‌الاسلامی، علیرضا. ۱۳۹۱. درآمدی بر اخلاق پژوهش در فضای مجازی. در اخلاق پژوهش: مبانی و مسائل. ویراسته محسن جوادی، ۱۷۱-۲۵۰. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- جانسون، دیورا. ۲۰۰۹. *اخلاق رایانه: تجزیه و تحلیل فناوری اطلاعات*. ترجمه ایمان آقابابایی، علیرضا ثقه‌الاسلامی و پیمان لؤلوییان. قم: انتشارات دانشگاه قم با همکاری شورای عالی اطلاع‌رسانی.
- عباسیان، زهره و امیرحسین رجب‌زاده عصارها. ۱۳۹۴. سرقت علمی چیست. <http://www.samimnoor.ir/view/fa/ArticleView?itemId=14> (دسترسی ۱۳۹۵/۷/۲۰)
- کیزا، جوزف میگا. ۲۰۰۷. *مسائل اخلاقی و اجتماعی در عصر اطلاعات*. ترجمه رضا بخشایش. قم: دانشگاه قم به سفارش شورای عالی اطلاع‌رسانی.
- مور، جیمز. ۱۹۸۵. عصر اطلاعات و خلأهایی مبنایی (عنوان اصلی: اخلاق کامپیوتر چیست؟). در *چالش‌های اخلاقی در عصر اطلاعات: جستارهایی در اخلاق اطلاعات*، ترجمه علیرضا ثقه‌الاسلامی. ۱۳۸۸. صص: ۸۵-۱۱۰. تهران: نشر چاپار.
- نورمحمدی، حمزه‌علی. ۱۳۹۳. سرقت علمی: مصادیق و راهکارها. کتاب ماه کلیات. ۱۷ (۱۹۷): ۶-۹.
- نیزنباوم، هلن. ۱۹۹۹. عصر اطلاعات و مسئله ناشناختگی (عنوان اصلی: مفهوم ناشناختگی در عصر اطلاعات). در *چالش‌های اخلاقی در عصر اطلاعات: جستارهایی در اخلاق اطلاعات*، ترجمه علیرضا ثقه‌الاسلامی. ۱۳۸۸. صص: ۱۳۱-۱۴۸. تهران: نشر چاپار.
- Association of Internet Researchers. 2002. *Recommendations from the AoIR Ethics Working Committee (Version 1.0)*. <http://aoir.org/reports/ethics.pdf>. (Accessed: 11 June. 2017).
- Association of Internet Researchers. 2012. *Recommendations from the AoIR Ethics Working Committee (Version 2.0)*. <http://aoir.org/reports/ethics2.pdf>. (Accessed: 11 June. 2017).
- Buchanan E. A. 2011. Internet Research Ethics: Past, Present, and Future. In *The Handbook of Internet Studies*. Consalvo, M. and C. Ess. (eds). Blackwell Publishing.
- Buchanan, E. A. and M. Zimmer. 2016. *Internet Research Ethics*. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-internet-research>. (Accessed 11 June. 2017).
- Frankel, M. S. and S. Siang. 1999. *Ethical and legal aspects of human subjects research on the Internet*. <http://www.aas.org/sites/default/files/migrate/uploads/report2.pdf>. (Accessed 11 June. 2017).
- Gwinner, C. 2008. *Protecting Survey Data Integrity: Best Practices for Online Research*. <http://www.infosurv.com/wp-content/uploads/Protecting-Survey-Data-Integrity-Best-Practices-for-Online-Research.pdf>. (Accessed 5 December. 2016)

- Internet Research -UGA Research 2014.
<https://research.uga.edu/docs/policies/compliance/hso/IRB-Internet-Research.pdf>. (Accessed: 11 June. 2017)
- IRB Guideline X: Guidelines for Computer- and Internet-Based Research Involving Human Participant 2007.
<https://www.research.psu.edu/irb/policies/guideline10>. (Accessed: 11 June. 2017)
- Maczewski, M., M. Storey, and M. Hoskins. 2004. Conducting Congruent, Ethical, Qualitative Research in Internet-Mediated Research Environments. In *Readings in Virtual Research Ethics: Issues and Controversies*. E. Buchanan (ed.). 62-78. Information Science Publishing.
- SACHRP Letter to the HHS Secretary. 2013. *Attachment B: Considerations and Recommendations concerning Internet Research and Human Subjects Research Regulations, with Revisions*. <https://www.hhs.gov/ohrp/sachrp-committee/recommendations/2013-may-20-letter-attachment-b/index.html>. (Accessed 5 December. 2017)
- Socio-Economic Research in the Information Society: *A User's Guide from the RESPECT Project*. 2004. <http://www.respectproject.org/guide/416.pdf>. (Accessed: 11 June. 2017)

پیوست الف: توصیه‌ها و رهنمودهای سازمان‌های ملی و بین‌المللی در حوزه اخلاق پژوهش اینترنتی

شماره	عنوان سند	نام سازمان	سال انتشار	آدرس پایگاه اینترنتی
۱	جوانب اخلاقی و حقوقی پژوهش درباره سوژه‌های انسانی در فضای مجازی	انجمن آمریکایی پیشرفت علم	۱۹۹۹	https://www.aaas.org/resources/ethical-and-legal-aspects-human-subjects-research-cyberspace
۲	تصمیم‌گیری اخلاقی و پژوهش اینترنتی: توصیه‌های کارگروه اخلاق انجمن پژوهندگان اینترنتی (نسخه یک)	انجمن پژوهندگان اینترنتی	۲۰۰۲	http://aoir.org/reports/ethics.pdf
۳	پژوهش اجتماعی-اقتصادی در جامعه اطلاعاتی: رهنمودی برای کاربران از طرف برنامه رسپکت اطلاعاتی	کمیسیون اروپایی برنامه فناوری‌های جامعه اطلاعاتی	۲۰۰۴	http://www.respectproject.org/pubs/guide.php
۴	رهنمودهایی برای پژوهش‌های مبتنی بر اینترنت و رایانه برای مشارکت‌کنندگان انسانی	دانشگاه ایالتی پنسیلوانیا	۲۰۰۷	https://www.research.psu.edu/irb/policies/guideline10
۵	تصمیم‌گیری اخلاقی و پژوهش اینترنتی: توصیه‌های کارگروه اخلاق انجمن پژوهندگان اینترنتی (نسخه دو)	انجمن پژوهندگان اینترنتی	۲۰۱۲	http://aoir.org/reports/ethics2.pdf
۶	ملاحظات و توصیه‌هایی مربوط به پژوهش اینترنتی و مقررات پژوهش درباره سوژه‌های انسانی، با تجدیدنظر	اداره حمایت از سوژه‌های انسانی: وزارت بهداشت و خدمات انسانی ایالات متحده	۲۰۱۳	https://www.hhs.gov/ohrp/sachrp-committee/recommendations/2013-may-20-letter-attachment-b/index.html
۷	رهنمودهایی برای پژوهش‌های اینترنتی	اداره سوژه‌های انسانی: دانشگاه جورجیا	۲۰۱۴	https://research.uga.edu/docs/policies/compliance/hso/IRB-Internet-Research.pdf

A Framework to Analyze the Moral Situations in Internet Research

Alireza Seghatoleslami

Assistant professor of Society and Information Research Department in Iranian Research Institute for Information Science and Technology (IranDoc), Tehran, Iran¹

Abstract: Internet research ethics (IRE) is recognized a subfield of applied ethics, so that as an interdisciplinary field involve different scientific and technical fields. The aim of IRE, studying and applying ethical guidelines to realize research purposes, in particular with attention to research human subject. This research is realizing under a descriptive approach, a documentary research and based on a qualitative analysis. Early, there is defined ethical decision-making in internet research with referencing to technical, original and updated resources. Then, there are argued ethical decision-makings must be based on research situations in internet environments, so that there are adopted in case and based on a bottom-up approach. Two indicators of the internet facilities and the ethical issues are recognized fundamental components to study and analyze the moral challenges in internet research. These indicators could accept some flexibility to explore various ethical situations in Internet research to avoid providing universal ethical instructions (or codes) and only rely on advice or provide moral insights. These indicators forms table components of moral situations in internet research. This table helps researchers to ethical decision-making in varied situations to suit the context of the moral position to recognize and analyze its expression in the Internet environment.

Keywords: Ethical decision-making, Internet research ethics, Moral situation, Research human subject.

1. Corresponding Author: seghatoleslami@irandoc.ac.ir